

Världsbild och etik:

Försokratiker, sofister – och Platon

Sven-Tage Teodorsson, Göteborgs universitet

Det behöver naturligtvis inte sägas, att försokratikernas rationalistiska tänkande utgjorde grundförutsättningen för sofisternas radikala tankar. Utan Parmenides, Hera-
kleitos och atomisterna ingen Gorgias och ingen Protagoras. Och hur Sokrates och Platon provocerades av den tidsanda som fick sin prägel av de tidiga filosoferna och av sofisterna, det vet vi ju. Jag skulle likväl vilja bidra med några synpunkter och försöka belysa vissa sammanhang mellan försokratiker och sofister å ena sidan och Platon å den andra.

Gorgias och Protagoras, som var de tidigaste sofisterna, var helt naturligt de som kom att bestämma inriktningen och karaktären hos den intellektuella tidsandan i Athen under 400-talet. Den bestod i radikal tankefrihet inspirerad av de olika naturfilosofernas försök till rationella världsförklaringar och till en på grundval av denna tankefrihet fritt utvecklade talekonst och argumentationsteknik. Sokrates och Platon visar sig emellertid kunna väl mäta sig med sina sofistiska interlokutörer i denna konst, men dessas moralrelativism, nihilism, agnosticism och ateism provocerade Platon till att själv utveckla en världsförklaring som kunde fungera som en hållbar grund för argumentering mot sådana tankar. Jag kommer att göra några reflexioner över hans tydliga mödosamma arbete med att åstadkomma en konsekvent kosmologi.

Vad gäller sofisterna, så kan vi nog förutsätta, att de flesta av dem var tämligen väl insatta i de samtida filosofernas teorier. De ägnade sig inte själva åt filosofisk spekulering men byggde helt sin livssyn på filosofernas tänkande. Vår distinktion mellan försokratiker och sofister är nog överdrivet strikt och konstlat kontrasterande.¹ Athenarna på 400-talet betraktade säkerligen Anaxagoras, Demokritos och andra som σοφισταί, lika väl som Gorgias, Protagoras eller Hippias, och inte i första hand som φυσικοί.² Gorgias visade, att Parmenides var hans inspirationskälla, när han skrev *Περὶ τοῦ ὄντος*

1. Se Guthrie 1971:46-47.

2. Se Schiappa 1991:5.

ἡ Περὶ φύσεως,³ och Protagoras utgick ifrån den atomistiska kosmologin för sin homo mensura-sats.⁴

Protagoras kan betraktas som atomist; han kom från Abdera och sägs ha haft Demokritos som lärare.⁵ Denna uppgift kan emellertid inte vara korrekt, eftersom Protagoras var en generation äldre än Demokritos. Platon låter honom i *Protagoras* (317 c) säga, att han är gammal nog att kunna vara far till både Sokrates, Prodikos och Hippias, och i *Menon* (91 e) säger Sokrates, att han dog vid ungefär sjuttio års ålder efter att ha varit verksam som sofist i fyrtio år. Philostratos säger, att han var född i Abdera och växte upp där vid tiden för Xerxes invasion. Han sägs ha fått lyssna till Xerxes mager.⁶ Vi kan sålunda anta, att han var född omkring 490, och han skulle då ha varit trettio år 460, när han inledde sin karriär som sofist, d.v.s. ungefär när Demokritos föddes.

Nu är det ju emellertid Leukippos som uppges vara atomismens upphovsman. Huruvida han var infödd abderit är osäkert. Han sägs ha hört Zenons försvar för Parmenides monolitiska lära och på så sätt ha inspirerats till sin atomteori. Eftersom han var äldre än Demokritos, kan vi kanske anta, att han var jämnårig med Protagoras och att det sålunda var han som var dennes lärare i atomism. Som vi vet kom ju traditionen om Leukippos med tiden att sammanblandas med den om Demokritos, så att han mer eller mindre identifierades med honom.

Protagoras var i högre grad än andra sofister intresserad av fysiska och kosmologiska frågor, kanske just på grund av hans uppväxt i Abdera, där han tidigt torde ha påverkats av den eleatiskt influerade Leukippos tänkande. Inflytandet från Elea och Abdera, och därjämte från Herakleitos och Anaxagoras, utgjorde den filosofiskt-kosmologiska teoretiska grunden för sofisternas rationalistiska tänkande. De två äldsta sofisterna, Protagoras och Gorgias, var sannolikt de som mest intresserade sig för de filosofiska frågeställningarna, och det torde sålunda i första hand ha varit de som utvecklade det radikala tänkandet bland sofisterna, genom att de djärvt drog extrema kunskapsteoretiska konsekvenser av de filosofiska teorierna och tillämpade dem på etik, politik, juridik och religion. Sysslandet med dessa områden ledde till frågan om

3. DK 82 B 3 (II 279.33).

4. DK 80 A 17 (II 259.17), 80 B 1 (II 263.3, 9); jfr. DK 68 A 113 (II 111.9) τὸ ἀληθὲς δὲ ταῦτόν ἐστι τῷ φαινομένῳ, ὡς Δημοκρίτῳ δοκεῖ. DK 80 A 14 (II 258.32) πάντα γὰρ τὰ φαινόμενα τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἔστιν, τὰ δὲ μηδεὶ τῶν ἀνθρώπων φαινόμενα οὐδὲ ἔστιν.

5. DK 80 A 1 (II 253.21), A 2 (II 255.18), A 3 (II 255.36), A 4 (226.10)

6. DK 80 A 2 (II 255.18-23).

rätten hade sin grund i naturen eller om lagarna var resultatet av konvention, och tanken framkastades att religionen med dess straffande och belönande gudar var en konstruktion av människan för att sanktionera lagarna. Det tydligaste belägget för denna renodlade ateism utgörs av det s.k. Sisyphos-fragmentet (DK 88 B 25).⁷ Denna text illustrerar 400-talets radikala diskussion om religionens ursprung och dess samhällsreliga funktion.

Det är givetvis inte ägnat att förvåna, att sådana ateistiska eller agnostiska uppfattningar kom att bemötas med skarp kritik och även med politiska motåtgärder.⁸ Perikles lyckades sålunda inte hindra, att hans vän Anaxagoras drevs i landsflykt 434/3, och det finns en uppgift om att också Protagoras, som även han hade varit Perikles vän och diskussionspartner, senare anklagades för gudlöshet och landsförvisades och att athenarna beslöt, att hans böcker skulle brännas. Uppgifterna om detta finns i ett fragment av Timon från Phleius (200-t.), som citeras av Sextus Empiricus och som nämns även av Cicero och Eusebios.⁹ Sanningshalten i uppgiften om bokbålet är omdiskuterad, men synes svår att helt avvisa.¹⁰ En uppgift av Aristoteles elev Aristoxenos ger en antydning av viss signifikans. Han hävdar nämligen, att Platon sade sig vilja bränna Demokritos skrifter.¹¹ Sant eller inte, men denna uppgift indikerar intensiteten i den aversion, som dennes och andra atomisters lära framkallade.

Det är nog rimligt att anta, att Platon under sitt intensiva arbete med de kunskapsteoretiska problemen i sin ambition att finna en hållbar bas för etik och politik prövade olika modeller för en generell världsförklaring. Han intar en kritisk och avvisande hållning till de gängse teorierna och visar detta särskilt tydligt, när han skildrar, hur Sokrates besviket förkastar Anaxagoras kosmologi, därför att denne inte presenterade *Noûs* som

7. Denna text har felaktigt hänförts till Kritias (DK 88 B 25), men härrör med säkerhet från Euripides satyrspel med detta namn, uppfört 415, se Kahn 1997, som också diskuterar Protagoras agnostiska tänkande.

8. För den ökande demoraliseringen i Athen under senare delen av 400-talet, orsakad dels av den intellektuella debatten, dels av kriget och dess konsekvenser, se de Romilly 1992:134-161, och för de politiska och juridiska motåtgärderna, 140-142.

9. DK 80 A 12 (II 257.36), 23 (II 261,1), A 4 (II 256,7). Protagoras skall för övrigt ha omkommit, när han under landsflykten led skeppsbrott.

10. Schiappa 1991:144-145 presenterar argument mot uppgifternas historicitet, medan Piccirilli 1997 hävdar, att argumenten mot att bokbålet verkligen ägde rum inte är tillräckliga.

11. Wehrli, Heft II frag. 131 *Ἀριστόξενοσ δ' ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς ὑπομνήμασι φησι Πλάτωνα θελήσαι συμφλέξει τὰ Δημοκρίτου συγγράμματα, ὅποσα ἐδυνήθη συναγαγεῖν, Ἀμύκλαν δὲ καὶ Κλεινίαν Πυθαγορικοὺς κωλύσαι αὐτὸν ὡς οὐδὲν ὄφελος. παρὰ πολλοῖς γὰρ εἶναι ἤδη τὰ βιβλία.*

syftande till ett meningsfullt bästa möjliga resultat med sin kosmogoniska process utan beskrev den som rent mekanistisk.¹²

När Platon på äldre dagar beslöt att lägga fram sin slutgiltiga teori i *Timaios*, låter han Sokrates träda tillbaka och lämnar ordet till sin pythagoreiske talesman. Pythagoras matematiskt baserade kosmologi skilde sig helt från alla andra försokratikers och hade tidigt väckt ett starkt intresse hos Platon. Han fann nog, att dess logiska, abstrakta karaktär hade väsenslikhet med ideernas.

Oberoende av om Platons framställning skall tolkas allegoriskt eller bokstavligt innebär den, att han beskriver materien som uppbyggd av abstrakta geometriska figurer,¹³ och själen som en sammansättning av tre komponenter.¹⁴ Konstruktören, *Δημιουργός/Νοῦς/Θεός*, är med all säkerhet inspirerad av Anaxagoras *Νοῦς*. Platon markerar genast från början (29 de), varför och i vilket syfte Demiurgen konstruerade kosmos. Han var god och ville åstadkomma en så god värld som möjligt: en tydlig kritik riktad mot de mekanistiska teorier som är gemensamma för nästan alla försokratiska världsbilder, särskilt hos Anaximandros, Anaximenes, Diogenes, Demokritos och Anaxagoras.

Efter att ha beskrivit "vad som har konstruerats av *Νοῦς*",¹⁵ övergår Platon emellertid helt oförmedlat till att redogöra för "det som uppkommer av nödvändighet", *δι' ἀνάγκης*.¹⁶ De två principerna är helt väsensskilda, vilket de två verben, *δημιουργεῖν* och *γίγνεσθαι*, visar: *Νοῦς/Θεός* är inte omnipotent. Platon har strax innan konstaterat,¹⁷ att man måste räkna med två typer av orsaker, dels de som är av intellektuell natur, och dels de som saknar intelligens. *Ἀνάγκη* är alltså en orsaksprincip av helt annat slag än *Νοῦς*, blint mekanisk, ologisk och slumpartad.¹⁸ *Ἀνάγκη* är uppenbarligen irrationalitetens princip och kunde naturligtvis inte definieras i matematiska termer. Platon nödgas – tydligen motvilligt – acceptera den gamla joniska föreställningen om ett prekosmiskt

12. *Phaed.* 97 b-98 e.

13. *Tim.* 53 c-55 c.

14. *Tim.* 35 a 1-b 3: det Samma, det Andra, och Varat.

15. *Tim.* 47 e 4 ἐπιδέδεικται τὰ διὰ νοῦ δεδημιουργημένα.

16. *Tim.* 47 e 4-5 δεῖ δὲ καὶ τὰ δι' ἀνάγκης γιγνόμενα τῷ λόγῳ παραθέσθαι.

17. *Tim.* 46 d 7-e 6 τὸν δὲ νοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐραστὴν ἀνάγκη τὰς τῆς ἔμφρονος φύσεως αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν, ὅσαι δὲ ὑπ' ἄλλων μὲν κινουμένων, ἕτερα δὲ ἐξ ἀνάγκης κινούντων γίνονται, δευτέρας. ποιητέον δὴ κατὰ ταῦτα καὶ ἡμῖν λεκτέα μὲν ἀμφότερα τὰ τῶν αἰτιῶν γένη, χωρὶς δὲ ὅσαι μετὰ νοῦ καλῶν καὶ ἀγαθῶν δημιουργοὶ καὶ ὅσαι μονωθεῖσαι φρονήσεως τὸ τυχὸν ἄτακτον ἐκάστοτε ἐξεργάζονται.

18. *Tim.* 48 a 6 τὸ τῆς πλανωμένης εἶδος αἰτίας.

tillstånd av materia i ständig kaotisk rörelse. Och han förutsätter, att materien i form av fyra element finns *ex aeternitate*. Han konstaterar resignerat (48 b 5), att οὐδεὶς πω γένεσιν αὐτῶν μεμήνηκεν, och nöjer sig med att förutsätta, att alla vet, vad eld och andra element är. Men märkligt nog gör han inget försök att förklara, vad ἀνάγκη och den kaotiska rörelsen egentligen är, vilket man naturligtvis kunde förvänta sig och kräva. Men han grubblade säkerligen ständigt över detta problem, att den goda principen, Νοῦς/Θεός, med sin skapelse Världssjäl, trots all "övertalning", inte hade lyckats få full kontroll över ἀνάγκη,¹⁹ så att han senare, i *Lagarna*,²⁰ faktiskt ställer sig frågan, om det eventuellt finns en ond kosmisk själ.

Det förefaller faktiskt som om Platon, när han planerade sin kosmologiska framställning, hade tänkt sig att kunna förklara allt med sin matematiska tvåplansmodell. Han uttrycker detta klart, när han börjar beskrivningen av materien. Han säger, att han tidigare har ansett, att det räckte med (att beskriva) två slag av existens, paradigmet och dess avbild,²¹ men att han nu inser, att han måste tala om ett tredje slag, materien eller det prekosmiska tillståndet.²² Platons antagande om detta tillstånd som preexisterande, utan angiven orsak och oberoende av Δημιουργός/Θεός, synes göra den bokstavliga tolkningen ofrånkomlig, en tolkning vilken efter att först ha hävdats av Aristoteles,²³ senare omfattades av bl. a. Cicero, Philo Judaeus, Plutarchos och Attikos, men som ju inte kunde accepteras av nyplatonikerna. Proklos förnekar, att den oordnade materien är ἀγένητος, och försöker tillämpa tvåplansmodellen även på denna. Han hävdar, att det finns en παράδειγμα, en πρώτη ἀπειρία, eller ἡ ἐκεῖ ἀπειρία, som orsak till ἡ ἐνταῦθα ἀπειρία.²⁴ Platon kallar det prekosmiska tillståndet χαλεπὸν καὶ ἀμυδρὸν, och han finner det uppenbarligen vara en mycket svår uppgift att redogöra för det,²⁵ en markant skillnad mot hans frimodiga ton, då han talar i pythagoreiska termer och beskriver hur Demiurgen konstruerade Världssjäl, och hur han byggde upp de fyra elementens geometriska struktur. Då nämner han inga svårigheter, med undantag för ett enda

19. *Tim.* 56 c 4 (δεῖ διανοεῖσθαι) πανταχῆ τὸν θεόν, ὅπηπερ ἡ τῆς ἀνάγκης ἐκοῦσα πεισθεῖσά τε φύσις ὑπέιχε, ταύτη πάντη δι' ἀκριβείας ἀποτελεσθεῖσῶν ὑπ' αὐτοῦ συνηρμόσθαι ταῦτα ἀνὰ λόγον.

20. *Leg.* 896 d 10-897 d 1; 898 c 4-5.

21. *Tim.* 48 e 4-49 a 2 τὰ μὲν γὰρ δύο ἱκανὰ ἦν ἐπὶ τοῖς ἔμπροσθεν λεχθείσιν, ἐν μὲν ὡς παραδείγματος εἶδος ὑποτεθέν, νοητὸν καὶ αἰεὶ κατὰ ταῦτ' ὄν, μίμημα δὲ παραδείγματος δεύτερον, γένεσιν ἔχον καὶ ὁρατόν. τρίτον δὲ τότε μὲν οὐ διειλόμεθα, νομίσαντες τὰ δύο ἕξειν ἱκανῶς.

22. *Tim.* 49 a 3 νῦν δὲ ὁ λόγος ἔοικεν εἰσαναγκάζειν χαλεπὸν καὶ ἀμυδρὸν εἶδος ἐπιχειρεῖν λόγοις ἐμφανίσαι.

23. Arist. *De caelo* 280 a 32, 300 b 16-18; *Phys.* 251 b 17-19; *Metaph.* 1071 b 37-1072 a 3.

24. För ett referat av Proklos argumentation, se Baltes 1978:79-82.

25. *Tim.* 48 c-49 b förekommer χαλεπὸν fyra gånger.

problem, nämligen det att kombinera det Andra med det Samma vid sammansättningen av Världssjälen. Hans ansträngningar att på olika sätt beskriva detta tredje slags existens visar sig i att han räknar upp de tre slagen, ὄν, γένεσις och χώρα, tre gånger,²⁶ och att han använder flera olika termer för att beteckna det sistnämnda. Vi noterar, att han här undviker att använda termen ἀνάγκη och i stället talar om χώρα, ἔδρα, δεξαμενή, ὑποδοχή, τιθήνη, ἐκμαγείου, och τὸ ἐν ᾧ γίγνεται. Denna långa rad av termer för mer eller mindre abstrakta begrepp tyder på att Platon sökte beskriva något som på något sätt oscillerar mellan abstrakt och konkret, inte fysisk materia och inte tomrum. Detta tänkande liknar det försokratiska, som man finner hos Parmenides och möjligen hos Anaxagoras, ett försök att beskriva ett något som saknar egenskaper och karaktär.

I skildringen av hur Δημιουργός/Θεός försöker införa de fyra elementens former (μορφάς) i χώρα/δεξαμενή²⁷ beskriver Platon, hur denna reagerar med oordnade, kaotiska rörelser.²⁸ Materien visar sig således ha en inherent irrationalitet, som är motståndare till Demiurgens strukturerande intervention i det prekosmiska tillståndet. Men Platon säger också, att de fyra elementen i sitt oordnade tillstånd likväl hade "vissa spår av sig själva", ἔχοντα αὐτῶν ἄττα.²⁹ Denna korta fras är, som jag uppfattar den, i pregnant mening signifikant, en nyckel till förståelsen av hur Platon föreställde sig den kosmogoniska process, som bestod i att Νοῦς/Θεός "övertalade" det prekosmiska kaos, materien, ἀνάγκη, att ta emot hans logiska strukturer och proportioner. Men materien som sådan kunde ju inte lyssna till uppmaningar av Νοῦς; det behövdes ett inslag av väsenslikhet i den för att kontakt skulle bli möjlig, alltså drag av struktur, d.v.s. noetiska spår, befintliga *ex aeternitate* i det prekosmiska tillståndet.

Skall vi tro, att detta var en tanke av Platon själv? Det är förstås möjligt, men det tycks mig mer sannolikt att han inspirerades till den av en försokratisk tänkare, nämligen Anaxagoras. Jag skall försöka motivera varför. Den mest centrala principen i Platons världsbild är ju Νοῦς. Anaxagoras var den som först lanserade tanken på en

26. *Tim.* 50 cd, 52 a-b, d.

27. *Tim.* 52 d-53 a.

28. Med den allegoriska, icke-bokstavliga tolkningen måste dessa rörelser uppfattas som gällande fluktuerande rörelser i kosmos och inte som en följd av en ändrad situation i ett prekosmiskt stadium. Formerna tolkas då som redan befintliga där, trots fraserna μορφὰς δεχομένην (52 d 6), ἐπίμπλασθαι (e 2) och (53 b 4-5) οὕτω δὴ τότε πεφυκότα ταῦτα πρῶτον διεσχηματίσατο εἶδесί τε καὶ ἀριθμοῖς. Se, t.ex., Mohr 1985:119-126.

29. *Tim.* 53 b 1 ὅτε δ' ἐπεχειρεῖτο κοσμεῖσθαι τὸ πᾶν, πῦρ πρῶτον καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα, ἔχοντα αὐτῶν ἄττα, παντάπασί γε μὴν διακείμενα ὡς περ εἰκὸς ἔχειν ἅπαν ὅταν ἀπῆ τινος θεός. Jfr. också 69 b 3 ταῦτα ἀτάκτως ἔχοντα ... (b 5) τότε γὰρ οὐτε τούτων (sc. τῶν ἀναλόγων καὶ συμμέτρων), ὅσον μὴ τύχη, τι μετεῖχεν.

kosmos definierad av förnuftet. Och att denna tanke väckte Platons stora intresse ser vi, som nämnts, i *Phaidon*,³⁰ där Sokrates dock besviken förkastar Anaxagoras konception av *Noûs* såsom en kraft som endast sätter i gång en determinerad automatisk kosmogoniprocess. Anaxagoras *Noûs* är en rent logisk-filosofisk entitet, helt utan någon religiös konnotation. Anaxagoras undviker konsekvent att beteckna *Noûs* som gudomlig; han använder aldrig termen *θεός*, och själv var han sannolikt antingen ateist eller, som Protagoras, agnostiker.³¹

För Platon var det emellertid naturligt att tillskriva *Noûs* en högre dignitet och att identifiera detta begrepp med *Θεός*, som han ju karaktäriserade i moraliska termer som *ἀγαθός* och som villig och angelägen att konstruera kosmos så god som möjligt.³² Skillnaden är markant mellan Platons moraliska och Anaxagoras amoraliska konception av begreppet *Noûs*.

Vi kan förvisso ta för givet, att Platon noggrant studerade, hur Anaxagoras beskriver det prekosmiska tillståndet, nämligen att det var en fusion av de fyra elementen och de fyra grundkvaliteterna, alla finfördelade *ad infinitum*, och att denna materiefusion även innehöll *σπέρματα πάντων χρημάτων*.³³ Hur Anaxagoras faktiskt föreställde sig dessa *σπέρματα* är en omdiskuterad fråga. Aristoteles tolkade dem som materiepartiklar, likadana i alla sina delar, *ὁμοιομερῆ*, eftersom ju materien enligt Anaxagoras var absolut homogent finfördelad. Denna tolkning kan emellertid inte vara riktig. Anaxagoras säger klart upprepade gånger, att materien var delad *ad infinitum* (B 1, B 3). Det fanns följaktligen inga partiklar. Anaxagoras är så vitt känt den förste som använder *σπέρμα* som filosofisk term, och vi observerar, att ordet inte är belagt i betydelsen "partikel". Han säger (B 4) om *σπέρματα*, att de är oändligt många och att de alla är olika varandra.³⁴ Det skulle de givetvis inte kunna vara, om de vore homoiomorfa partiklar av den homogena materiefusionen. De har också alla slags former, färger och andra perceptibla egenskaper (*ἡδονάς*). Men Anaxagoras betonar, att den prekosmiska fusionen inte hade någon färg.³⁵ De är uppenbarligen inte integrerade i materiefu-

30. *Phaed.* 97 b-98 e.

31. Anaxagoras och Protagoras umgicks frekvent med Perikles, som torde ha lyssnat med stort intresse till deras djärva, radikala tankar, vilket hans fiender utnyttjade för att anklaga just dessa två tänkare för ateism.

32. *Tim.* 29 a 5-6, e 1, 30 b 5-6.

33. DK 59 B 4 (II 34.6, 35.1).

34. Anaxagoras understryker detta med enfatisk upprepning: B 4 (II 35.1-3) *σπερμάτων ἀπειρων πλῆθος οὐδὲν εἰκότων ἀλλήλοις. οὐδὲ γὰρ τῶν ἄλλων οὐδὲν εἶοικε τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ.*

35. DK B 4 (II 34.17) *οὐδὲ χροιοῖ ἐνδηλος ἦν οὐδεμία.*

sionen. En möjlig tolkning är att de är “frön för alla ting”, potentiella sinnesting, som utvecklas till aktualitet under kosmogonin, efter att denna har satts i gång av Noûs. Detta är den interpretation av dessa entiteter som jag har presenterat i min undersökning av Anaxagoras materieteori.³⁶ Denna tolkning har på sistone börjat vinna acceptans.³⁷ Det är, enligt min mening, sannolikt att redan Aristoteles såg, att det var detta Anaxagoras menade med sina “frön”, men att han – i eget intresse – undvek att presentera denna sin tolkning och i stället gjorde gällande, att de var partiklar av materia, *ὁμοιομερῆ*.

Jag skulle således vilja lansera den enligt min mening icke osannolika hypotesen, att även Platon gjorde just denna iakttagelse, nämligen att Anaxagoras antog existensen av dessa “frön” i materiefusionen, dels för att kunna förklara, hur denna kunde organisera sig till fullt utvecklade ting, dels hur Noûs kunde förmedla sin kosmogoniska igångsättningsimpuls till materien: han tänkte sig dem som noetiska receptorer, mottagliga för intellektuell information. Detta synes mig således vara precis den tanke som vi här ser hos Platon, när han talar om att de fyra elementen *πρὶν καὶ τὸ πᾶν ἐξ αὐτῶν διακεκοσμηθὲν γενέσθαι* hade *ἴχνη αὐτῶν ἄττα*.³⁸ Tolkningen av dessa *ἴχνη* har berett kommentatorerna bekymmer. De har uppfattats antingen som partiklar eller som rudimentära former eller “spår” av elementen.³⁹ Att avfärda dessa tolkningar är lätt: *ἴχνος* är inte belagt vare sig i betydelsen “partikel” eller “spår av element”.

Vi observerar, att Platon för sin kosmologi inte enbart använde sig av en pythagoreiskt inspirerad matematisk teori, utan även måste anta ett prekosmiskt stadium, som faktiskt är en annan förklaringsmodell. I den kombinerar han tankar från en rad olika försokratiker: fyra element (Anaximenes, Empedokles, Anaxagoras), ständig rörelse (Anaximandros, Herakleitos, Demokritos), oordnad, slumpmässig rörelse (Demokritos), Noûs och noetiska *ἴχνη* (Anaxagoras). Det är märkligt att Platon inte söker

36. Teodorsson 1982: 65-94.

37. Waterfield 2000:117: “If we are to preserve Anaxagoras’ emphatic talk of uniformity, we need to understand the seeds of the original mixture metaphorically. Although to us a ‘seed’ sounds like a discrete parcel of matter, it is more likely that Anaxagoras was merely trying to express, by a biological metaphor, the idea that the original mixture contained all things in potential. Though uniform and homogeneous, it contained the potential for aggregation in different proportions – which is just another way of saying that it contained in potential all the finished things of the universe.”

38. *Tim.* 53 a 7, b 2.

39. Taylor 1928: 357 “corpuscles of these four ‘roots’”; Guthrie 1978: 287 “inchoate forms or ‘traces’ of the four simple bodies”.

förklara, vad som orsakar rörelsen i det prekosmiska tillståndet. Han säger på andra ställen, att själen är självrörlig och alltså är rörelsens princip.⁴⁰ Men i den här aktuella kontexten nämns inte själen. Kommentatorerna har försökt bortförklara detta problem. Guthrie förnekar helt enkelt, att den prekosmiska rörelsen har något att göra med själ,⁴¹ och Taylor rekommenderar, att vi betraktar hela skildringen av det prekosmiska tillståndet som en beskrivning av hur världen skulle vara beskaffad, om den “saknade en definierad struktur av materiepartiklar och inte hade några rytmiska periodiska rörelser”.⁴²

Det var sålunda helt naturligt för Plutarchos att i triaden *ὄν, χώρα, γένεσις* (*Tim.* 52 d 3) tolka *γένεσις* som själen i sig, rörelsens princip, existerande *ex aeternitate*, liksom *χώρα* som materiens princip, dessa båda eviga entiteter, som *Νοῦς/Θεός/Δημιουργός* omvandlade till ett universum av strukturerad materia och regelbunden rörelse. Men de brister och oregelbundenheter, som finns i kosmos, ger Platon ingen förklaring till annat än genom hänvisning till den odefinierade (och odefinierbara) *ἀνάγκη*. Hans upprepade tal om *χαλεπόν* i inledningen till avsnittet om det prekosmiska stadiet vittnar om hans apori. Det ser sålunda faktiskt ut som om Platon påtog sig en alltför svår uppgift, när han i sin ambition föresatte sig att presentera en fullständig och koherent kosmologisk teori, som kunde förklara inte bara universums logiska, matematiskt härledbara struktur, utan även det inslag av irrationalitet, som finns i kosmos. Redan Aristoteles fann motsägelser och inkonsekvenser i Platons framställning, och att den måste tolkas bokstavligt. Även Plutarchos såg bristerna i Platons framställning, men såg också, att den kunde bibringas koherens genom välvillig tolkning, nämligen genom att tolka bristerna som oklarheter, oavsiktliga eller avsiktliga, och på så sätt visa, att Platon faktiskt menade, att det i universums matematiskt definierade materia liksom i den rationellt sammansatta Världssjälen finns inslag av det prekosmiska tillståndets irrationalitet. Med denna exeges finns inget behov av en teori vare sig om materien som “ond” eller om en separat “ond” världssjäl.⁴³

40. *Phaedr.* 246 c; *Leg.* 896 a-b.

41. Guthrie 1978: 291 n. 2.

42. Taylor 1928: 352 “We ought rather to take the picture simply as a depiction of what would be the state of things if there were no definite structure of the corpuscles of body and no rhythmical periodic motions.”

43. Se Teodorsson 2009.

Litteratur

- Baltes, M. (1978), *Die Weltentstehung des platonischen Timaios nach den antiken Interpreten*, Teil II, Leiden.
- DK= Diels, H. & W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I-III*. 6. Aufl., Berlin 1951-1952.
- Guthrie, W.K.C. (1971), *The Sophists*, Cambridge.
- Guthrie, W.K.C. (1978), *A History of Greek Philosophy*, Vol. V, Cambridge.
- Kahn, C.H. (1997). "The Sisyphus fragment", *Phronesis* 42, 247-262.
- Mohr, R.D. (1985), *The Platonic Cosmology*, Leiden.
- Piccirilli, L. (1997), "Il primo caso di autodafé letterario: il rogo dei libri di Protagora", *Studi italiani di filologia classica* 90,17-23.
- Romilly, J. de (1992), *The Great Sophists in Periclean Athens*, Oxford.
- Schiappa, E. (1991), *Protagoras and Logos. A Study in Greek Philosophy and Rhetoric*, Columbia, South Carolina University Press.
- Taylor, A.E. (1928), *A Commentary on Plato's Timaeus*, Oxford.
- Teodorsson, S.-T. (1982), *Anaxagoras' Theory of Matter*, Göteborg.
- Teodorsson, S.-T. (2009), "Plutarchos tolkning av Platons kosmologi: Plausibel exeges eller förfalskning?" i: *Människan i universum. Platons Timaios och dess tolkningshistoria*. Texter från Platonsällskapetets symposium i Åbo 2007 utg. av Gunnar af Hällström (red.), Åbo 2009, pp. 181-202.
- Waterfield (2000) = *The First Philosophers. The Presocratics and the Sophists*. Translated with commentary by R. Waterfield, Oxford.
- Wehrli, F. (1945), *Die Schule des Aristoteles*, Heft II, Basel.